

В.В. ЛОГІНОВА. ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ СПОСОБУ ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

Досліджено історичний розвиток категорії «спосіб вчинення злочину» в аспекті заподіяння тілесних ушкоджень, апробовані матеріали слідчої практики та вивчення кримінальних справ. Розглянуті та проаналізовані елементи способів заподіяння тілесних ушкоджень.

Ключові слова: тілесні ушкодження, спосіб вчинення злочину, спосіб приховання, знаряддя вчинення злочину.

Исследован историческое развитие категории «способ совершения преступления» в аспекте причинения телесных повреждений, апробированы материалы следственной практики и изучения уголовных дел. Рассмотрены и проанализированы элементы способов причинения телесных повреждений, классификация орудий причинения телесных повреждений.

Ключевые слова: телесные повреждения, способ причинения телесных повреждений, способ сокрытия, орудие преступления.

The historical aspect of a category «a way of committing crime» is investigated in article and the way of Fulfilment of physical injuries, results of practical researches are approved. Elements of methods of bodily harm infliction as well as classification of its instruments are considered and analyzed.

Key words: bodily harm, method of bodily harm infliction, method of concealment, instrument of a crime.

Важливим елементом криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень є інформація про спосіб вчинення даного злочину. Вивчення способу вчинення злочину має і методологічне значення, адже необхідно є інформація про дії злочинця не тільки в момент заподіяння тілесних ушкоджень, а й при його підготовці та прихованні.

Проблемам дослідження способу вчинення злочину та його структурних елементів присвячено значну кількість монографічних робіт. Це класичні монографії Р.С. Белкіна, В.К. Гавло, В.О. Коновалової, В.К. Лисиченко, М.В. Салтевського, М.П. Яблокова, В.Д. Берназа, В.К. Весельського, А.В. Ішенка, В.Г. Лукашевича та інших вчених, низка дисертаційних робіт молодих вчених. Але категорія «спосіб вчинення злочину» є багатогранною та об'ємною, в результаті чого за межами досліджень науковців залишився ряд не вирішених питань, які є актуальними і сьогодні.

Метою нашого наукового пошуку є висвітлення генезису категорії «спосіб вчинення злочину», основних способів і знарядь заподіяння тілесних ушкоджень, способів приховання даного злочину, що ґрунтується на результатах теоретичних та емпіричних досліджень.

На даний час криміналістика вивчає практично всі ознаки конкретного виду злочину, хоча більшість з них залишається за межами розслідуваної кримінальної справи. Але, на нашу думку, центральне місце серед елементів криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень займає саме спосіб вчинення злочину, який ще з 60-х років минулого століття існує як самостійна категорія криміналістичної характеристики злочину.

© ЛОГІНОВА Вікторія Вікторівна – старший викладач Херсонського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ

Способу вчинення злочину, як основному структурному елементу його криміналістичної характеристики, науковцями завжди приділялася особлива увага, оскільки саме він вказує, які саме дії вчинені та в якій послідовності. В юридичній літературі між вченими існують різні точки зору щодо змісту способу вчинення злочину та його структурного складу.

В.К. Гавло у своїх працях використовує термін «спосіб злочину»¹, досить точно висловлюються Г.Г. Зуйков, І.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкін говорячи про «спосіб вчинення злочину»², більш широко використовують цей термін Р.С. Белкін та В.О. Коновалова називаючи його «способом вчинення і приховання злочину»³.

На думку І.П. Яблокова, «под способом совершения преступления в криминалистическом смысле следует понимать обусловленную различными объективными и субъективными факторами систему действий субъекта или воздержания от них, либо совокупность тех и других, оставляющих различного рода характерные (в широком смысле слова) следы во вне, позволяющие с помощью криминалистических приемов и средств, в том числе и процессуальных, получить представление о сути происшедшего преступления»⁴. Вчений пропонує таку структуру вчинення злочину: 1) трьохланкова – складається з дій суб'єкта злочину до, під час та після вчинення злочину; 2) двохланкова – може включати в себе дві різноманітні комбінації елементів трьохланкової; 3) одноланкова – характеризує поведінку суб'єкта тільки під час одного злочинного діяння⁵.

Г.Г. Зуйков вважає, що спосіб вчинення злочину – це «система взаємообумовлених подвижно детерминированных действий, направляемых на подготовку, совершение и сокрытие преступления, связанных с использованием соответствующих орудий и средств, а также времени, места и других способствующих обстоятельств, объективной обстановки совершения преступления»⁶. Але в цьому визначенні Г.Г. Зуйков не вказує на взаємообумовленість підготовки, вчинення та приховання злочину, хоча постійно про це пише в своїх працях.

Поняття способу вчинення злочину не всіма авторами сприймається як триєдине поняття підготовки, вчинення та приховання злочину. З точки зору Р.С. Белкіна, таке можливе лише у випадку коли вказані дії виникають «по єдиному замыслу, когда все эти действия действительно связаны между собой в единую систему и, еще не совершив преступление, субъект имеет четкую программу по его сокрытию». Вчений пояснює, що дії щодо вчинення та приховання злочину можуть бути розірваними суб'єктом вчинення злочину, тобто злочин вчиняє одна особа, а приховання здійснюється іншою особою без відома суб'єкта злочину: таким чином, мета приховання злочину не переслідувалась, а виникла вже після вчинення злочину. Визначив можливість самостійного існування способу вчинення злочину, він дає таке визначення: «Способ совершения преступления – это система действий по подготовке, совершению и сокрытию преступления, детерминированных условиями внешней среды и психофизическими свойствами личности, могущих быть связанными с избирательным использованием соответствующих орудий или средств и условий места и времени и объединенных общим преступным замыслом».⁷

Це визначення підтверджується думкою відомого вченого В.П. Колмакова, який зазначив, що спосіб вчинення злочину - це дія чи бездіяльність з метою досягнення злочинного результату, а також знаряддя і засоби вчинення злочину, обрані чи створені злочинцем для реалізації злочинного наміру (місце, час тощо), а спосіб приховання злочину визначив як дії, направлені на маскування слідів

злочину або їх знищення⁸.

Аналізуючи думки вчених-криміналістів, ми можемо зробити висновок, що *спосіб вчинення злочину* - це комплекс дій або бездіяльності особи чи групи осіб, який включає в себе відносно самостійні, але взаємопов'язані елементи підготовки, вчинення та приховання злочину, між якими можливий проміжок у часі вчинення, наявність різних суб'єктів та місць злочину. Крім того зазначимо, що для різних категорій кримінальних справ допустима відсутність одного чи навіть двох елементів способу вчинення злочину одночасно.

Як показує вивчення більш як 200 кримінальних справ, порушених за ознаками злочинів, передбачених ст. 121-125 КК України, характерним для злочинів даної категорії є відсутність елемента підготовки до вчинення злочину, оскільки умисел на заподіяння тілесних ушкоджень виникає найчастіше раптово наприклад, під час сварки, з'ясування відносин тощо, і така ситуація спостерігається у 47 % вивчених кримінальних справ даної категорії.

У випадках, коли мають місце якісь підготовчі дії, для них не характерна особлива ретельність підготовки. Головним чином, це стосується: підшукування, пристосування та виготовлення знярядь вчинення злочину – 6%; підбору співучасників вчинення злочину – 18 %; вибору місця вчинення злочину – 7 %; та вибору часу – 13 %.

Дії щодо підшукування знярядь і засобів вчинення злочину включають в себе їх підбір з метою використання для заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому.

Проведеним дослідженням було встановлено, що основні зняряддя заподіяння тілесних ушкоджень можна виділити в три групи:

1. Найчастіше тілесні ушкодження завдаються *тупими предметами*, до яких відноситься велика кількість предметів матеріального світу. Так, для вказаної категорії кримінальних справ характерним є використання предметів господарчо-побутового призначення – 10 % (господарчі, сувенірні, саморобні та інші ножі, що не є холодною зброєю, інші предмети побутового призначення, перелік яких є невичерпним: побутові інструменти – лопи, ключі, сокири та ін.; побутові прилади – чайники, праски, фени та інше; посуд – тарілки, виделки, пательні тощо). Рідше спостерігається використання предметів промислово-технічного призначення - 5 % (фрагменти арматури, металевих труб, дроти, запчастини та інше).

Більш характерним є завдання пошкоджень організму потерпілого нападаючим з використанням власної мускульної сили, без застосування знярядь або предметів, що можуть бути використані у як зняряддя, такі випадки були виявлені у 57 % вивчених кримінальних справ. Цей спосіб передбачає нанесення ударів руками, ногами, головою в різноманітні частини тіла потерпілої особи або проявляється в іншому фізичному впливові на потерпілу особу, коли остання отримує пошкодження в результаті падіння та контактування з предметами або твердою поверхнею.

Також під час вивчення кримінальних справ даної категорії було виявлено 9 випадків застосування хімічного впливу для заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому. Практично в усіх випадках це кислота, що може бути в господарстві (оцет, сірчана кислота, соляна кислота тощо.).

2. Пошкодження *гострими предметами* у слідчій практиці займає особливе місце, оскільки часто призводить до тяжких наслідків. У криміналістиці під гострими предметами ми розуміємо предмети, які мають один або два гострих країв чи леца, гострий кінець чи їх поєднання. За механізмом заподіяння тілесних ушко-

джень можемо їх поділити на однозначної дії (колючої, ріжучої, рубаючої, пиляючої) та комбінованої (колюче-ріжучої, ріжучо-рубачої та іншої дії). Як показує проведене нами дослідження використання холодної зброї спостерігалось у 26% випадків (холодна зброя колюче-ріжучої дії – кінжали, ножі, кастети, нунчаки тощо). Така зброя може бути як промислового виготовлення, так і саморобного, тому її знаходження у особи було незаконним.

3. Рідко для заподіяння тілесних ушкоджень використовувалася вогнепальна зброя (лише у 2 %). Але для таких випадків характерним є використання як нарізної вогнепальної зброї (пістолети, револьвери тощо), так і гладкоствольної. У першому випадку дана зброя знаходиться у власника без законних підстав, часто є переробленою, що вже само по собі є злочином, а в другому випадку власники мають всі дозволи на зберігання мисливської рушниці.

Для використання вогнепальної зброї характерно те, що особа, яка має на меті спричинити тілесні ушкодження завчасно до цього готується, а в інших випадках використання предметів, зброя, холодної зброї або хімічного впливу характерним є раптове виникнення умислу на завдання шкоди здоров'ю особі, який реалізується шляхом використання зброї, що було поряд.

Спричиняючи тілесні ушкодження потерпілому, особа використовує один із перерахованих раніше способів, але є випадки, коли він шкоду здоров'ю спричиняє шляхом поєднання декількох способів – завдання побоїв руками, ногами та використовуючи при цьому якийсь предмет.

Якщо фізичний вплив, спрямований на заподіяння шкоди потерпілому, застосовується в результаті раптового нападу чи в ситуації, коли потерпілий своїми діями спровокував злочинця на застосування насилля, то часовий проміжок між виникненням умислу на вчинення злочину та його реалізацію найчастіше незначний. При застосуванні для заподіяння тілесних ушкоджень тільки мускульної сили злочинця, побиття потерпілого має багаторазовий характер, спостерігається поєднання декількох форм фізичного та психічного насилля (приниження особи брутальною лайкою, побиття руками, ногами, душення, підвішення тощо) це може займати досить тривалий проміжок часу – до години й більше, а при використанні будь-яких предметів або зброя (ножа, кастета, каміння, палиці, арматури, побутових предметів тощо), злочинні дії вчиняють в короткий проміжок часу та завдають одного або декількох ударів ніби «одним махом».

Як показує проведене нами дослідження, мотивом заподіяння тілесних ушкоджень особі були: 1) особисті неприязні відносини – 65%; 2) помста – 14%; 3) корисливі мотиви – 7%; 4) хуліганські спонування – 10%; 5) національна, релігійна або інша неприязнь – 4%.

Внаслідок вказаних дій особі найчастіше спричиняються такі тілесні ушкодження: проникаючі поранення – 29%; відкриті та закриті переломи кісток – 52%; забиття головного мозку – 15%; інше – 4%.

Найбільш поширеними наслідками завдання шкоди здоров'ю внаслідок злочинних насильницьких дій є тілесні ушкодження за критерієм безпеки для життя. Під тілесними ушкодженнями слід розуміти порушення анатомічної чи фізіологічної функції органів і тканин, що виникли внаслідок впливу факторів зовнішнього середовища.

У ході вивчення кримінальних справ про заподіяння тілесних ушкоджень був з'ясований факт заподіяння тілесних ушкоджень не тільки потерпілому, а й самому злочинцю (це спостерігалось у 20 випадках – 10%). Як правило, потерпіла особа чинить опір нападаючому, в результаті чого останній отримує тілесні ушко-

дження у вигляді садин, крововиливів, синців. Інколи злочинцю заподіюють легкі, а то й середньої тяжкості тілесні ушкодження.

Що ж стосується підбору співучасників, то у переважній більшості випадків (64 %) тілесні ушкодження завдала одна особа, і лише у 36% випадків - група осіб, з яких 84% випадків це молоді чоловіки віком 18-40 років. 62 % випадків - це особи, які раніше притягалися до кримінальної відповідальності, 70 % випадків на момент вчинення злочину перебували в стані алкогольного, наркотичного, токсичного чи іншого сп'яніння та 7 % – у стані сильного душевного хвилювання.

Розглядаючи третій елемент способу заподіяння тілесних ушкоджень –приховання злочину, слід відзначити, що це дії винної особи, спрямовані на утаювання, маскуванія, інсценування, знищення, фальсифікацію інформації або її носіїв. До типових дій щодо знищення матеріальних слідів під час заподіяння тілесних ушкоджень можна віднести: приховання знарядь чи засобів вчинення злочину, одягу чи взуття злочинця, речей, що належали потерпілому, знищення слідів на місці події, знищення слідів злочинцем на своєму одязі, приховання отриманих під час боротьби з потерпілим тілесних ушкоджень шляхом накладання гриму, пов'язок та інші дії.

Але у випадках заподіяння тілесних ушкоджень для злочинця не характерне вживання заходів для приховування слідів злочину на місці події, більш характерні дії для приховання самої події або участі в ній конкретної особи. Ця обставина пояснюється тим, що в більшості випадків заподіяння тілесних ушкоджень не планується особою завчасно, внаслідок чого злочинець після вчинення злочину виявляється не готовим до яких-небудь дій щодо приховання слідів протиправної події, крім того впливає і збуджений емоційний стан, в якому перебуває особа після вчинення своїх дій. Іноді злочинець розкаюється у вчиненому та жодних дій для приховання злочину не вчиняє.

Як показує аналіз проведеного дослідження злочинцями вживалися такі заходи для приховання злочину: приховання інформації або її носіїв – 37 %; знищення інформації або її носіїв – 15%; маскуванія інформації або її носіїв - 11%; фальсифікація інформації або її носіїв – 5%; інсценування обставин злочину – 14%.

І лише у 18 % випадків злочинцем не вживалося жодної дії для приховання слідів злочину та спостерігалось надання допомоги досудовому слідству у розкриття та розслідуванні злочину.

Отже, спосіб вчинення злочину має важливе практичне і теоретичне значення, оскільки виступає як обставина, що підлягає обов'язковому встановленню та доведенню у розслідуванні кримінальної справи про заподіяння тілесних ушкоджень. Результат з'ясування способу заподіяння тілесних ушкоджень дає можливість встановити обставини та знаряддя злочину, межі суспільно небезпечного діяння, причинний зв'язок між діями та наслідками, способи підготовки та ліквідації слідів-наслідків вчиненого злочину.

1. *Гавло В.К.* Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. – Томск.: Изд-во Томского университета, 1985. – С.168-169. 2. *Зуйков Г.Г.* Установление способа совершения преступления. – М.: ВШ МВД СССР, 1970. – С.12.; *Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина.* – М., 2000. – С. 346. 3. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики. В 3 т. – 3 т. – М.: Юристъ, 1997. – С. 315.; *Коновалова В.Е.* Убийство: искусство расследования: Монография. – Х.: Факт, 2001. – С. 165. 4. *Яблоков Н.П.* Криминалистическая методика расследования. – М.: Издательство МГУ, 1985. – С.47. 5. *Яблоков Н.П.*

Криминалістика: Учебник для вузов . – М., 200. – С.16. **6.** *Зуйков Г.Г.* Установление способа совершения преступления. – М.: ВШ МВД СССР, 1970. – С.15-16. **7.** *Белкин Р.С.* Курс криминалистики. – В 3 т. – Т. 3. – М.: Юрист, 1997. – С.313. **8.** *Колмаков В.П.* Значение для расследования точного установления способов совершения и сокрытия преступлений против жизни // Тр. Харьковского мед. института. – Х., 1956. – Вып. 5. – С. 193-196.